
Sociální teorie a kulturní studia¹: dva typy interdisciplinárního přístupu

JAN BALON*

Filozofický ústav AV ČR, Praha

Social Theory and Cultural Studies: Two Types of Interdisciplinary Approach

Abstract: This article looks at social theory and cultural studies as the two types of interdisciplinary approach now dominating the intellectual scene in the social sciences and the humanities. It is very often argued that both social theory and cultural studies have reached an impasse and that their problems cannot be solved with the help of traditionally conceived general theories or the fragmentary approaches promoted by postmodern social theory and cultural studies. The origin of both fields lies in the classical philosophical and sociological analyses of industrial societies. The article therefore aims at answering the questions: what general theoretical influences have shaped the development of social theory and cultural studies and how have they affected and transformed the meanings of their key concepts? Modern social theory (connected with the Parsonsian programme) and the original project behind British cultural studies are taken as the key points of reference for the description of the changing nature of the two disciplines. Special attention is paid to the problems of the construction of theoretical models and general schemes in social theory and to the problems of identity construction in cultural studies.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2004, Vol. 40, No. 1–2: 49–66

Úvod

Zkoumání kultury a společnosti prošlo v několika posledních desetiletích radikální proměnou. Koncept kultury se stal pro sociální zkoumání natolik relevantní, že se bez něj neobejde žádná obecnější analýza života v současných společnostech. Ve své stati se chci pokusit popsat a porovnat vývoj dvou relativně stabilizovaných a dokonce zčásti institucionalizovaných oborů (*sociální teorie a kulturních studií*), jejichž zájmy se na poli zkoumání kultury a společnosti nejvíce přibližují a často přímo prolínají. Na příkladu sociální teorie a kulturních studií chci rovněž demonstrovat ně-

* Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Mgr. Jan Balon, Kabinet pro studium vědy, techniky a společnosti, Filozofický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: janbalon2@hotmail.com

¹ Překladatelský problém, jak do češtiny překládat *cultural studies*, nebyl dosud konsensuálně vyřešen. Pro svůj text jsem zvolil překlad *kulturní studia*, jelikož podle mne lépe odlišuje specifický program britských *cultural studies* (na který se zaměřuji nejvíce) od studia kultury jako takového, k němuž by mohl odkazovat překlad *kulturní studia*.

kolik základních předpokladů a dopadů interdisciplinárního přístupu v sociálních vědách, poukázat na některé jeho přednosti a nedostatky. Nepůjde přitom o text, který by porovnával rozdílné pojetí kultury v sociální teorii a kulturních studiích, ale o text, v němž se pokusím představit jejich základní zájmy a současně přiblížit, jak se v posledních třech desetiletích proměňovaly.

Kulturní studia přišla na svět z pocitu nespokojenosti s některými tradičními, ustavenými a akademicky pěstovanými disciplínami, zejména pak s tím, jak se „provozovala“ tradiční sociologie kultury a umění. Ve vztahu k sociální teorii to pak byla především nespokojenost se způsobem, jakým zkoumá vztah kultury a společnosti. Oba obory mají svůj původ v klasických filozofických a sociologických analýzách industriálních společností. Otázky k zodpovězení proto zní: Jaké obecné teoretické vlivy určily a určují vývoj sociální teorie a kulturních studií? Jaký je jejich vzájemný vztah? Jak se sociální teorie brání viditelnému, a dokonce komercializovanému *imperialismu* kulturních studií? Nedochází prostřednictvím kulturních studií dokonce k trivializaci sociální teorie?

Stať je členěna do dvou oddělených kapitol, popisujících základní trajektorii vývoje sociální teorie a kulturních studií. Jako organizující referenční rámec popisu vezmu v obou případech vývojové fáze, v nichž byl základní rozvrh jejich předmětných okruhů vnímán víceméně konsensuálně a kdy panovala nejvyšší shoda co do jejich nároků, prostředků a cílů (*parsonsovská formulace sociální teorie a britská kulturní studia*). Druhým krokem bude jejich kritické porovnání se současnou sebereprezentací těchto oborů.

Moderní a postmoderní sociální teorie, sociální teorie po postmodernismu

Učebnice a čítanky sociální teorie si navykly teoretizování o společnosti rozčleňovat do tří základních etap (*klasická, moderní, současná*). Sociální teorie² byla vždy v těsném kontaktu zejména s obecnou sociologickou teorií, s níž často víceméně splývala, neboť mnoho autorů mezi označením sociologická a sociální teorie explicitně heuristicky nerozlišovalo, používali tato určení jako synonyma, a pokud vůbec rozlišení provedeno bylo, pak bylo často velice vágní. V protikladu k pozitivistickým a neopozitivistickým koncepcím teorie, které svůj předmět vymezovaly pomocí ostrých demarkačních kritérií, se totiž zdůrazňovala inkluzivní povaha a problematičnost jakéhokoli pevného vymezení předmětného okruhu. Klasickou sociální teorií nejčastěji rozumíme teorie (industriální) kapitalistické společnosti, zejména klíčové konceptualizace a interpretace přechodu od preindustriálních evropských společností ke společностям kapitalistickým, jež ve svých analýzách vypracovali autoři jako K. Marx, E. Durkheim, M. Weber, G. Simmel, F. Tönnies, V. Pareto.

Jejich práce pochopitelně nelze pouze postavit vedle sebe, z větší části se ne-

² Ve svém textu se budu věnovat zejména angloamerické verzi sociální teorie. Podněty z německého a francouzského myšlení budu využívat pouze kontextově.

překrývají (ani koncepčně, ani konceptuálně), přesto u nich, lze identifikovat sice volně propojený, nicméně společný referenční rámec, jímž je právě tematizace přechodu (a jeho vývojová logika) od jedné formy a typu společnosti k jiné. Práce sociologických klasiků rovněž rozfázovaly základní rozvrh disciplíny, pojmový rámec, metateoretické předpoklady, metodologické principy, interpretační nástroje, nároky a cíle. Pokusem o jejich syntézu, zpracování, rekonstrukci a transformaci byla Parsonsova ambiciózní *The Structure of Social Action* [Parsons 1937], jež je dnes považována za základní klasické dílo moderní sociální teorie. Dominantní postavení Parsonsova obecného schématu v období kolem poloviny dvacátého století s sebou na relativně dlouhé období přineslo stabilizaci a precizní vymezení předmětného okruhu a cílů sociologie. Ta také přinejmenším na severoamerickém kontinentu a ve velké míře i v západoevropských zemích prošla institucionální expanzí a v rámci společnosti začala hrát poměrně přesně vymezenou stabilizační roli, alespoň proklamativně.

Prolamování a narušování *ortodoxního konsensu*³ akceleruje od konce padesátých let jednak prostřednictvím interní kritiky v rámci funkcionální analýzy, jednak ze strany koncepcí oponujících výrazně konzervativnímu charakteru systémové perspektivy, k níž se Parsons stále více přikláněl.⁴ Za jeho důrazem na konsensus, integraci a rovnováhu systémových částí byl odhalován konformismus, když celá funkcionální teorie měla údajně mít za svůj hlavní cíl udržet *status quo* vyspělých kapitalistických společností. Terčem kritiky se stala rovněž zjevná neúspěšnost funkcionalistické teorie, která se nedokázala prokázat jako adekvátní ani z hlediska vlastních kritérií a principů. Problematický byl zejména transcendentální status, který Parsons svému schématu připisoval a údajná nezávislost jeho kategorií na konkrétních empirických zjištěních. Parsonsova preference řádu na úkor změny též naznačovala jistou míru neschopnosti promítnout dynamickou perspektivu, nezbytnou pro interpretaci a pochopení sociálních, politických, ekonomických a kulturních⁵ změn, které byly rozvinuté společnosti nuceny vstřebávat a vyrovnávat se s nimi.

³ Termín často používaný A. Giddensem. Autorství patří zřejmě D. Atkinsonovi [1972]. Giddens jej vztahuje k období přibližně mezi lety 1945-1965, kdy v akademických institucích britské a americké sociologie převládalo paradigma strukturálního funkcionalismu rozvinuté Talcottem Parsonsem a Robertem K. Mertonem. Pro *ortodoxní konsensus* byly charakteristické tři „ismy“: naturalismus, objektivismus a funkcionalismus [viz Giddens 1984]. Jak naznačuje R. W. Friedrichs [1970: 23], „během tohoto období byla anglo-americká sociologie očividně nejbližší dosažení statusu monoparadigmatické vědy“.

⁴ Parsonsovo dominantní postavení je postupně narušeno ze strany opozitních koncepcí (fenomenologická sociologie, hermeneutika, symbolický interakcionismus, etnometodologie, nemarxistická teorie konfliktu, kritická sociologie, reflexivní sociologie, strukturalismus, poststrukturalismus), jejichž prostřednictvím dochází k diskvalifikování a fragmentaci Parsonsovy sociologické teorie. Stále zřetelněji se také centrum intelektuálního dění přenáší z USA do západní Evropy.

⁵ Rozhodně se nedá říci, že by Parsons roli kultury podceňoval. V rámci svého *sociálního systému* rozlišuje mezi třemi roviny analýzy: a to z hlediska osobnosti, sociálního systému a kultury (později ještě přidává organismus). Kulturní (hodnotový) systém má podle Parsonse [1951: 15] tři základní rysy: „Kultura je předávána, vytváří dědictví nebo sociální tradici;

Ve vývoji sociální teorie pak nastává zlom, diskontinuita. Předpokládaný plynulý přechod k novým etapám její progresivní formulace je narušen znovuoživením zájmu o klasické autory – mluví se o retradicionalizaci sociální teorie.⁶ Dílo K. Marxe, E. Durkheima, M. Webera a G. Simmela prochází novou interpretací, prudce stoupá počet sekundárních prací věnovaných jejich odkazu. Byl to návrat nejen překvapivý, ale i problematický, pro mnohé autory byl zklamáním, protože na jedné straně vyústil ve zpochybnění možnosti progresivního vývoje sociologie a na straně druhé ve výrazný růst zájmu o otázku oprávněnosti nároků na konstituování sociálněvědních oborů *more geometrico*. Souběžně se zpochybněním *ortodoxního konsensu* v sociologii probíhala postupná dezintegrace „*standard view*“⁷ ve filozofii vědy. Pozitivisticko-empiristické teorie, jejichž programovým bodem byla unifikace věd a pro něž byl samozřejmý nárok na jednotnou metodiku i epistemickou kompetenci pro všechny vědy, ztratily své prestižní postavení a do centra dění byla znovu postavena otázka redukcionismu. Kriticky se také přehodnocovaly tematické kompetence jednotlivých předmětných okruhů, výchozí předpoklady teoretizování; klasické a pevné nároky se problematizovaly, idea vědeckého pokroku a postupu přestala být viděna jako zdůvodnitelná ze sebe sama, jako *idée fixe*. To vše vedlo k proměně mapy oborů, ke zpochybnění základních postulátů vědeckosti a ideálu pozitivního vědění.

Kritika směřovaná vůči *ortodoxnímu konsensu* kulminovala ve druhé polovině šedesátých let a své radikální vyjádření našla v knize Alvina Gouldnera *The Coming Crisis of Western Sociology* [Gouldner 1970]. Ta odráží atmosféru zklamání a rozčarování nad stavem akademické profesionální vědy a vznáší požadavky na nové zvažování otázek smyslu, úkolů a cílů sociální vědy. Dokonale vystihla dobu, kdy po podobném dekonstruktivním a radikálně kritickém typu myšlení vznikala všeobecná poptávka. Svou dikcí, esejistickou a metaforickou formou výpovědi⁸ také

učíme se jí, není v konkrétním smyslu projevem lidského genetického uspořádání; a je sdílena. To znamená, že kultura je na jedné straně produktem systémů lidské interakce a na straně druhé tuto interakci determinuje“. V nejširším smyslu tedy Parsons chápe kulturu jako zdroj standardů ovládajících interakci. Kultura je internalizována v rámci osobnosti jako předpoklad dispozic pro jednání.

⁶ Historicky je zapotřebí zdůraznit význam, který pro formulaci klasické podoby sociální teorie měla kniha A. Giddense [1971] *Capitalism and Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber*. Ta svým detailním rozbořením Marxe, Durkheima a Maxe Webera vzbudila zájem o sociální teorii i v dalších evropských tradicích, a to nejen v rámci obecné sociologické teorie.

⁷ Termín *standard view* ve filozofii vědy označuje metodologickou pozici autorů, kteří specificky přejali vídeňskou formulaci logického empirismu, upravili ji a zbavili několika přepjatých premis. Od konce třicátých let až do začátku vlivu nepozitivisticky pojatých alternativ (v šedesátých letech) měla ve filozofii vědy prominentní postavení. Hlavními představiteli byli zejména E. Nagel, C. G. Hempel, R. Carnap nebo K. R. Popper.

⁸ Obdobnou esejistickou formu má u nás známá kniha jiného kritického autora (poprvé vydána v roce 1961) C. W. Millse *Sociologická imaginace* [Mills 1968]. V kapitole Velká teorie (25–46) Mills pomocí citací z *The Social System* prezentuje Parsonse jako typického představitele odosobnělého, přeintelektualizovaného abstraktního teoretizování, které není s to podat srozumitelnou výpověď o pojednávaném tématu.

předznamenává trend, který se jako odezva na požadovanou deprofesionalizaci sociologie začínal na konci 60. let praktikovat. Konec šedesátých let minulého století je tak ve znamení odvratu od *amerikanizované* sociální teorie a jí preferovaných konceptů. Nadměrné užívání pojmů konsensus, stabilita, rovnovážný stav, dokonalá integrace, normativní integrace jednání, sociální řád atp. odkazujících k parsonsovskému referenčnímu rámci jednání dokládá uvažování, pro něž je každá zásadní změna, každý zásadní konflikt viděn jako potenciálně destruktivní, vychylující.

Dekonstrukce profesionální sociální vědy probíhala souběžně s ustavováním a osmělováním nových teoretických komunit usilujících o sociální transformaci.⁹ Dříve marginalizované skupiny se mobilizují a důraz na *řád* v sociálním životě a sociální teorii střídají perspektivy zdůrazňující odlišnost – diferenci a netotalizující typ myšlení. Dřívější důraz na upevňování sociálního řádu šel cestou privilegování určitých morálních či kulturních hodnot nad hodnotami jinými. Pro nový způsob myšlení se jakákoli představa morálního řádu zdála už svou povahou opresivní, konzervativní. Nevyhnutelným důsledkem vytváření pevného a jednotného morálního řádu je vylučování skupin považovaných z hlediska normativních postojů za deviantní. Požadovaná proměna pohledu na sociální vztahy, která měla přinést inkluzi vyloučených (*návrat potlačovaných*), není možná, konstruujeme-li opakovaně univerzalistické normativní morální postoje. To, co bylo později označeno jako postmoderní kritika rozumu a vědy, nahlíží na pozitivistické koncepce využívající normativní perspektivy jako na ideologické, diskursivní konstrukce, které jsou jednak totalizující, jednak politicky i historicky devastující.

V situaci, kdy dochází k tak silnému odporu k hegemonii americké sociální teorie, přichází ke slovu od počátku rozmanitější a vnitřně pluralizovaná evropská alternativa. Americká sociologie po druhé světové válce disponovala v porovnání s Evropou mnohem organizovanějším akademickým systémem a byla cíleně profesionalizovanou akademickou disciplínou. Evropské verze sociální teorie (přinejmenším britská, německá a francouzská) se ovšem nedokázaly tak razantně oddělit od svých kořenů a byly v mnohem těsnějším kontaktu s filozofickou, historickou, estetickou či politickovědní produkcí.¹⁰ Přenesení centra do evropských zemí, deprofesionalizace sociální vědy a zpochybnění pozitivisticko-empirických koncepcí vědy vedlo k zásadní proměně povahy žánru sociální teorie. Evropské formulace na jedné straně rozšířily předmětný a tematický okruh, inovovaly pojmový rámec, plurali-

⁹ V úvodním článku prvního čísla časopisu *Theory and Society* Alvin Gouldner [1974: i] napsal, že stará paradigmatata jako pozitivismus, strukturální funkcionalismus a *rational-choice theory* ztrácejí svou schopnost přesvědčit, natož „nadchnout“ a nahrazují je nová paradigmatata – „kritická teorie, etnometodologie, neomarxismus, lingvisticky senzitivní sociologie, strukturalismus a neweberianismus“.

¹⁰ Jak se americká sociologie zbavovala svých evropských inspirací, je patrné i z vývoje Parsonsova myšlení. *Struktura sociálního jednání* byla plná evropské tradice a pro Parsonsovu vlastní teorii jednání byly klíčové diskuse klasických sociologických prací (Weberových, Durkheimových, Paretoových). V *Sociálním systému* už Parsons evropské autory prakticky nepotřebuje a ve své pozdější práci se jim nevěnuje takřka vůbec [viz Münch 1991].

zovaly základní nástroje a nároky oboru, na straně druhé ovšem též prohloubily fragmentaci žánru.

To, co se označuje jako postmoderní sociální teorie a její samotný konceptuální profil, má několik výrazných metateoretických předpokladů, jakkoli je to komplexní metodologický a teoretický postoj a rozhodně do pojmového prostoru sociální teorie nevnaší přehlednost a systematicklost. Klíčový se zdá zejména *obrat k jazyku*, který zpochybňuje představy o možnosti přímého přístupu k realitě, představy o bezprostředních významech skutečnosti i o možnosti přímého zprostředkování pravdivé skutečnosti o světě prostřednictvím stabilního, jistého, očištěného vědění. Roli zprostředkovatele přebírá jazyk, jazyk se stává médiem *par excellence* a jedině jeho prostřednictvím dospíváme k porozumění. Významy se utvářejí v jazykovém kontextu (např. Wittgensteinova a Winchova teorie významu – jazykové hry a formy života, Gadamerova hermeneutika, Derridův dekonstruktivismus). Dřívější – zejména pozitivismem ovlivněné – koncepce pozorování jsou odmítány na základě přesvědčení, že každé pozorování je teoreticky nasycené (tj. „*vždy již*“ našimi lingvistickými a konceptuálními praktikami ovlivněné – např. Popper, Kuhn, Goodman, Feyerabend). Spolu s argumentem o *neurčitosti (jazykové) reference*, který naznačil Wittgenstein, po něm rozpracoval Quine a k argumentaci o *nepřeložitelnosti a nesouměřitelnosti* významu dovedli Kuhn a Feyerabend, proměňuje *obrat k jazyku* hlavní teoretické a metodologické strategie filozofie vědy.¹¹

V rámci sociální teorie se tyto inspirace propojily s podněty sociálního konstruktivismu, jež rovněž – specificky pro sociální svět – rozvádějí *teorii*, že jsou to samy teorie, které ustavují smysl, ba samu existenci sociálního světa. V otázce naší schopnosti konceptuálně uchopit realitu je tento proud myšlení skeptický, a to nejen v případě reality sociální, ale i přírodní. I přírodní vědci žijí v sociálně, kulturně, politicky, institucionálně, paradigmaticky oddělených světech a ani jejich žánr není ušetřen proměnlivosti okolního světa. Ani jejich vlastní svět není tak čistý a racionální, jak by se v porovnání se sociálními či humanitními vědami mohlo zdát (např. Kuhn, radikálněji Feyerabend, Latour – pro interní svět akademické vědy Bourdieu). Žijeme a operujeme se spoustou předsudků, které nám vnucují spoustu předpokladů, co věda je a co býtí má.

Pozitivní tvrzení o pokroku, vědění a profesionální autonomii jsou zproblematicovány novými analýzami a rekonceptualizacemi vztahu vědění a moci. Vědění je v těchto analýzách cílem a terčem moci, jejich vztah není vztahem nikterak pevným, naopak je zapotřebí jej neustále a znovu vyjednávat, definovat a zejména demaskovat. Význam a pravda závisejí a odvíjejí se od sociálních mocenských vztahů; co považujeme za pravdivé, skutečné atp. je utvářeno sociálními kontexty, jazykovými, sociálními či diskursivními praktikami. Cílem zkoumání se přitom stává vysvětlení a porozumění procesům, pomocí nichž se vytvářejí vědecká, sociální či kulturní přesvědče-

¹¹ Zmínit je zapotřebí i souběžně probíhající *obrat k historii*, historizaci a sociologizaci popisu a interpretace vědy, holistický *obrat* a již zmiňovaný odvrát od normativismu. Tyto *obraty k a odvraty od* rozhodující měrou přispěly k dekonstrukci tradiční ideje teorie a reprezentace.

ní, a to pomocí deskripce jednotlivých jazykových her, sociálních praktik a tradic (např. Foucault a jeho genealogie, archeologie vědění, *deskripce diskursivních faktů* a pojem *disciplinární moci*, Rorty a jeho radikální dekonstrukce ideje reprezentace – popis namísto vysvětlení, normativní relativismus, Seidman a jeho odkrývání *false closures*, Sandra Harding a *standpoint theory* s její kritikou dominantních diskursů).

Množství toho, co je považováno za sociálně konstruované, se dramaticky zvětšuje. Gender, třída, rasa, stát, zločinnost, sexualita, vězeň, postižený, Západ, Východ (pochopitelně i Sever a Jih), racionalita, pokrok, emoce, láska, normalita, perverze, abychom vyjmenovali alespoň konstrukce nejoblíbenější. Tradiční metodologické a teoretické pretence sociální vědy jsou od základu zneváženy; prezentovat jakékoli zjištění jako vědecké, přicházet s nárokem na zobecnitelnost vysvětlení, obhajovat nároky vědecké pravdivosti, to vše je bráno jako (přínejmenším) krajně podezřelé úsilí, častěji však přímo jako arogantní rétorika. Teoretické formy obecně (z perspektivy radikálního interpretativismu a sociálního konstruktivismu) stojí před problémem proklamované kontextuality, indexikality veškerého vědění, když se transkontextuální obecná pravda a její možnost rozkládá a naráží na lokální, perspektivní vědění jistým způsobem situovaných aktérů.

Radikální postmodernisté odmítají obecnou pravdu a univerzální morálku, historické a ideologické nároky normativních perspektiv – ty jsou podle nich neoddělitelně spjaté s vytvářením *metapříběhů* (Lyotard) překračujících individuální perspektivy aktérů. Důsledná dekonstrukce tradiční ideje teorie a teoreticky založeného sociálního zkoumání ovšem hrozí totálním vyprázdněním jakéhokoli explanačního úsilí, jelikož nenabízí prakticky žádnou alternativu k odmítaným koncepcím sociálněvědního vysvětlení, žádnou teorii nebo metodiku vysvětlení (kromě preferování popisu a interpretace). Sociální vědě tak hrozí, že se stane jen dalším *určitým způsobem psaní*, který předem znemožňuje jakýkoli způsob kriteriálního posuzování, rozlišování mezi *psaním dobrým a špatným*. Odmítnutí stávající situace a dekonstruktivní požadavky ve vztahu k odmítané minulosti nejsou, jak bylo běžné v klasické a moderní sociální teorii, doplněny rekonstruktivními požadavky vztahenými k očekávanému budoucímu stavu. Postmoderní sociální teorie proklamativně přijímá své rozpornosti a nepopírá, že její argumentace končí v relativismu a sebestopírajících epistemických postojích.

I proto se v současnosti začíná v souvislosti s ohledem na další osud sociální teorie používat spojení *sociální teorie po postmodernismu*. Vysvětlení je celkem nashodě. Ve chvíli, kdy důsledně domyslíme postmoderní argumentaci pro sociální svět (a nejen tu Baudrillardovu s jejími tezemi o *konci sociálního světa*), sociální teorie končí. Chce-li pokračovat, musí si najít a osvojit novou (nebo oprášit starou) taktiku. Řekne-li se *po*, má se na mysli zejména skutečnost, že je v nové situaci nezbytné vyrovnávat se s reziduálními problémy, které byly postmoderní ambivalencí ještě více rozostřeny, neboť staré konfliktní perspektivy byly pouze převedeny do nového, nesmírně komplexního pojmového prostoru. Nastal-li po rozpadu dominantního teoretického programu moderní sociální teorie produktivní střet mezi odlišnými perspektivami (v sociální teorii nejčastěji v podobě *strukturální funkcionalis-*

mus a strukturalismus, případně *postsrukturalismus*, versus *hermeneutické a interpretační přístupy*), je zapotřebí tyto koncepce sblížit a konflikt zbavit přepjatých závěrů. Smyslem není přiklonit se na stranu jedné perspektivy, ale spory přeformulovat a přepsat do pozitivních kategorií. Řešení problémů je v neutěšeném stavu především proto, že tyto paradigmatické přístupy natolik lpí na své exkluzivitě, že nejsou ochotny ke vzájemné komunikaci, natož k nějakému kompromisu. Přitom se pozitivního závěru nedobereme, budeme-li trvat na privilegovanosti jedné perspektivy, budeme-li neustále zdůrazňovat jen to, co je odděluje, nýbrž když je budeme chtít vidět i v jejich vzájemnosti. Inkluzivní teorie samozřejmě musí být jak strukturalisticky, tak hermeneuticky informovaná.

Smyslem argumentace přestává být rozkládání a odmítání akceptovaného vědění, využíván je i rekonstruktivní potenciál. Aktuální debaty o smyslu a směřování sociální teorie proto zdůrazňují nezbytnost jejího explanačního přínosu pro porozumění sociálním strukturám a procesům (dobrým příkladem je třeba globalizace), které vzhledem k jejich komplexnosti a nadindividuálnímu statusu není možné vykládat výhradně z perspektivy individuálně situovaného aktéra, ale které současně tuto perspektivu neopomíjejí. Pro takový úkol je nezbytné vytvářet teoretické modely explanace, které překračují lokální kontexty.¹² Návrat sociální teorie se proto odehrává společně s návratem subjektu coby konkrétního, vědomého aktéra (poté, co byl v šedesátých letech minulého století zdánlivě neodvratně dekonstruován a usmrcen). Konstrukce subjektivity, otázky identity, vzývání aktéra a oslava jeho schopností interpretovat sociální a kulturní svět, jeho schopnosti sebeproměny, to vše jde proti myšlence pasivně jednajících aktérů, kteří jsou zkonstruováni výhradně sociálně a diskursivně. Nové rozpracování konceptu sociálního jednání je přitom specificky spojeno s takzvaným projektem kulturních studií.

Studium kultury a kulturní studia

Takzvaný projekt kulturních studií vstupuje na scénu na začátku šedesátých let minulého století v kontextu změn zde zběžně popsanych na příkladu extrémně důležitém, totiž na příkladu vývoje sociální teorie, která *volens nolens* tvoří vždycky základní rámec konstituování každé tematicky (předmětně) specifikované či metodologicky precizované subdisciplíny. Projekt kulturních studií rozehraje tedy svou roli (abychom zůstali u dramaturgické metafory) v období rozkladu dominantních modelů či konceptů společnosti, kultury, morálky a vědění jako celku, tedy ve fázi, kdy *celostní vidění* společnosti odchází ze scény a jeho hlavní aktéři abdikují na roli mluvčích určujících povahu *dominantního diskursu*. Centrum intelektuálního dění se

¹² Mezi rekonstruktivní a systematizující přístupy v rámci sociální teorie je možné zařadit kupříkladu strukturační teorii A. Giddense, Habermasovu teorii komunikativního jednání, analýzu kapitálů (*habitus*) podle P. Bourdieua, transformační model jednání R. Bhaskara, Luhmannovu teorii systémů nebo pokus o teoretickou syntézu J. Alexandra.

stěhuje z USA do Evropy, *amerikanizovaná* profesionální sociální věda se dostává do pasivní role, čelí nařčením z propagování konzervativní ideologie, a jelikož není s to reagovat na dynamické proměny sociální, politické a kulturní sféry, ztrácí své privilegiované postavení. Nově se ustavující teoretické a výzkumné komunity deklarují přesun zájmů: odvrát od systémové perspektivy k perspektivě individuálních aktérů usilujících o změnu stavu věcí. Hlavní zájem se soustředí na rozpracování dříve marginalizovaných přístupů s akcentem na zahrnutí dříve marginalizovaných skupin. Souběžně dochází k transformaci objektu studií v sociálních a humanitních vědách. Proliferace alternativních přístupů, jejich produktivní střet, obnova dialogu a návrat k zapomenutým klasikům se děje na úkor ztráty konsensu co do povahy, nároků a cílů sociální vědy. Střet a konfrontace plodí konflikt; usilujeme-li o transformaci společnosti, konfliktu se nevyhneme. Naopak, k rozvrácení odmítaného stavu je zapotřebí konfliktualistické perspektivy využít a rehabilitovat je.

Proces institucionální expanze sociálních věd provází další dělení a štěpení oborů, vymezování předmětných okruhů a obsahů starých i nově se etablujících disciplín. Je to proces komplikovaný nejen z důvodu potřeby odlišit se od odmítaných postupů, ale i díky metodickému sebeuvědomění, které nechce opakovat staré chyby. Proto se nové obory (nebo mixtury starých) brání konstrukci čistě autonomních sfér a hranic, jež udržují a podporují institucionální izolaci disciplín. Je nezbytné překračovat oborové hranice, vyvarovat se fixovaných teorií a metodologií, které stojí v cestě kreativnímu rozvíjení oboru. Neustálé zpochybňování identity sociálních a humanitních věd už není chápáno jako problém (v protikladu k pozitivistickým koncepcím, pro které bylo permanentní prověřování disciplinárních základů dokladem jejich nezralosti), ale spíše jako přednost, díky níž se můžeme vyvázat z tradičních pout.

Jedním z nejreprezentativnějších dokladů uvedených trendů je konstituce a vývoj kulturních studií, které od počátku deklarují nevymezitelnost svého předmětného okruhu, nemožnost jeho pevného ohraničení a vzájemné protínání různých disciplín, postojů, teorií a metod na poli svého zájmu. Prakticky každý text věnovaný kulturním studiím začíná již téměř rituální debatou o problematičnosti jakéhokoli pokusu o vymezení jejich obsahu. A činí to takřka každý sborník nebo čítanka textů úvodem, který řeší otázku, co jsou kulturní studia (stejně je tomu i v případě sborníků a čítanek sociální teorie) [During 1992, Grosberg 1992, 1997, Johnson 1987, Turner 1992, Delanty 1999, Seidman 1995, 2000, Seidman, Alexander 2001, Sica 1998]. Ačkoli jde o relativně nový obor, přesto již lze (bez sebemenšího nároku na systematickosti a přehlednosti) identifikovat jisté tematické okruhy, které spadají do kompetence kulturních studií. A ukázat, co se v nich prolíná a co naopak ze svého zájmu vydělují. Pro potřeby takto stručného uvedení je zapotřebí rozlišit dva způsoby pohledu na jejich vývoj a jejich totožnost: 1) pohled z hlediska jejich institucionálního vývoje, 2) pohled z hlediska jejich konceptuálního vývoje (přiblížením klíčových pojmů).

Počátky kulturních studií v jejich institucionalizované podobě se datují ustanovením *Centra pro současná kulturní studia* (1964) na univerzitě v Birminghamu. Směřování a hlavní teoretický apel Centra byl přitom předpřipraven prací tří klíčových

postav (R. Hoggarda – prvního ředitele Centra, S. Halla a R. Williamse), konsensuálně považovaných za *founding fathers* britské verze oboru. Jejich texty (zejména *The Uses of Literacy* [1958] R. Hoggarda, *Culture and Society* [1958] a *The Long Revolution* [1961] R. Williamse, programatické texty a oborové manifesty S. Halla) radikálně proměnily studium kultury a naznačily základní rozvrh i zájmy nové kulturní kritiky. Zřetelně se v nich projevuje zejména odvrát od tradičních metod zkoumání kultury, jež se téměř bezvýhradně koncentrovaly na takzvanou *vysokou kulturu*, povýšení populární a masové kultury do centra akademického zájmu a objevení tématu masových médií pro analýzu sociálního a kulturního světa. Nová je rovněž teoretická výbava, již aplikují na předměty svého zájmu. Odvolávají se k marxistické a strukturalistické tradici¹³; hlavními teoretickými zdroji se stávají autoři jako Gramsci, Bachtin, Saussure, Althusser, později Foucault, De Certeau nebo Lacan.¹⁴ Nejdůležitější je ovšem rozšíření pojmu kultury a jeho postavení do středu teoretického zájmu. Samotný pojem kultura, jak nám sděluje proslulá věta R. Williamse [1976: 87], „je jedním z dvou tří nekomplikovanějších slov, které angličtina zná“. Kultura v tradičním pojetí – z hlediska nové kulturní kritiky kultura v pojetí buržoazního kulturního elitismu (fetišizované texty, díla či artefakty, které údajně ztělesňují univerzální hodnoty, a jen proto jsou hodné zkoumání) – kulturní studia proklamativně nezajímá. Podle svého původního rozvrhu se chtějí zabývat vztahem kultury a společnosti¹⁵ se zvláštním důrazem na sociální transformaci a procesy změny.

Kultura v jejich argumentaci strukturuje společnost. Kulturní a sociální praktiky uplatňované v každodenním životě (další preferovaný pojem) jsou neoddělitel-

¹³ Zajímavé je, že se prakticky vůbec (vyjma několika negativních obvinění z kulturního elitismu) neodvolává na tradici kritické teorie frankfurtské školy. V současnosti již však začíná být celkem běžné tyto dva (marxismem ovlivněné) přístupy ke zkoumání kulturních jevů porovnávat a poukazovat na podobnost jejich cílů (viz Kellner: *The Frankfurt School and British Cultural Studies* [www.uta.edu/huma/illuminations/kell16.htm]). Kupříkladu H. Kögler [2003] se v jednom ze svých posledních textů pokouší prokázat, „že výzkumné praktiky běžně označované jako praktiky *kulturních studií* jsou produktivním pokračováním epistemických zájmů, jež sledovala raná frankfurtská škola“. A to navzdory převládajícímu přesvědčení (nejen z perspektivy britských kulturních studií), že Adornovy pesimistické eseje o kultuře i jeho analýzy kulturního průmyslu a masové kultury jsou klasickým příkladem buržoazního kulturního elitismu.

¹⁴ Původní projekt kulturních studií se odvolává zejména na dialogické koncepcce jazyka a komunikace M. Bachtina a V. N. Vološinova, lingvistický strukturalismus F. Saussura, na marxistickou filozofii jazyka a koncept hegemonie A. Gramsciho, Althusserovu koncepci ideologie, de Certeauovo pojetí kulturních praktik, Lacanovu psychoanalýzu, Foucaultovy koncepcce vztahů vědění/moc, význam/jednání a později rovněž na koncept kulturního kapitálu P. Bourdieu.

¹⁵ Podle vymezení Stuarda Halla [1981: 21] je kultura: „suma dostupných deskripcí, jejichž prostřednictvím společností interpretují a reflektují své společné zkušenosti“. Kultura rovněž odkazuje k *celkovému způsobu života*, k veškerým relevantním sociálním a kulturním praktikám, neomezuje se tedy pouze na texty. Když shrnuje svůj návrh zastřešujícího paradigmatu pro kulturní studia, předkládá komplexnější definici kultury [Hall 1981: 22]: „Kultura zahrnuje jednak významy a hodnoty, jež se vyskytují mezi rozdílnými sociálními skupinami a třídami, a to na základě jejich daných historických podmínek a vztahů, jejichž prostřednictvím se ‚vyrovnávají‘ s podmínkami existence a reagují na ně; *jednak* žité tradice a praktiky, pomocí nichž tato ‚porozumění‘ vyjadřují a jejichž jsou součástí“.

ně svázány a pouze na základě jejich společné analýzy je možné se dobrat smyslného popisu stavu věcí. Kultura odkazuje k celkovému způsobu života, utváří jej a proměňuje. Podobně jako reálné sociální či ekonomické podmínky a jejich dopad. Pro takto ambiciózní projekt tudíž noví kulturní teoretikové potřebují kombinovat přístupy různých oborů¹⁶, čerpat inspiraci z jednotlivých škol a tradic, obohacovat a inovovat pojmový aparát, který využívají nebo rozšiřovat pojmový prostor, v němž se pohybují. Je to náročný úkol, a kdyby při jeho uskutečňování ještě trvali na formální nebo konceptuální standardizaci, na koherenci tematického obsahu, byl by zcela jistě neproveditelný. Iničiátoři projektu kulturních studií proto důsledně trvají na otevřenosti svého projektu, záměrně nevytvářejí prakticky žádné metody či nástroje kritériálního posuzování produkce v daném žánru. Pokud chtějí pro své směřování vymezit určité linie postupu, má jejich argumentace – zejména ve fázi konstituování oboru – téměř výhradně apelativní formu. Přesně v intencích dobové poptávky po přístupech, které jsou s to *nadchnout*. A proto jsou předkládány převážně v podobě humanistických apelů.

Kulturní studia programově nenabízejí žádný pevně identifikovatelný obsah ani vlastní teoretické postoje.¹⁷ Nabízejí ovšem jistý program, který slibuje odkrývat a demaskovat politické a mocenské praktiky, ideologické vlivy a zkreslení přítomné v každodenním životě, jež legitimizují zachovávání konzervativních modů subjektivity uvnitř kapitalistických společností. Projekt kulturních studií chce být vysoce politický, chce motivovat rezistenci vůči dominantním formám moci, chce analyzovat populární kulturu, kulturu pracující třídy¹⁸, dešifrovat a kritizovat kulturní formy, které pomáhají vytvářet a udržovat způsoby myšlení a chování, jež vedou k pasivnímu akceptování podmínek sociálního života v rámci kapitalistických společností. Do centra zájmu tak znovu nastupuje subjekt jako konkrétní aktér (ne už výhradně jako diskursivně zkonstruovaná pasivní statistická jednotka), důraz je kladen na jeho sebechápání, individualitu, identitu.

Otázka konstrukce subjektivity¹⁹ je také jedním z nemnoha deklarovaných souhrnných zájmů, jež mají scelovat projekt kulturních studií. Obdobně klíčovým zá-

¹⁶ Kupříkladu postupy politické ekonomie, literární vědy, historie, sociální teorie, literární a politické kritiky, sémiotiky, filozofie, pochopitelně sociologie, kulturní analýzy, mediálních studií nebo sociálněvědní metateorie.

¹⁷ Jak naznačuje L. Grossberg [1997], neměla by se „výzkumná logika“ kulturních studií nikdy stát autonomní nebo automatickou; vždy je zapotřebí ji vázat k politickým otázkám, jako jsou kupříkladu otázky xenofobie, sexuální a genderové identity, globalizace nebo rasismu. Nebo, jak je vymezuje jinde [Grossberg et al.: 1992: 4]: „Kulturní studia jsou interdisciplinární, transdisciplinární a někdy kontradisciplinární obor, který se vyrovnává s napětím mezi svými tendencemi přijmout na jedné straně širokou antropologickou koncepci kultury, nebo úzeji vymezenou humanistickou koncepcí na straně druhé. Na rozdíl od tradiční antropologie mají ovšem kulturní studia svůj původ v analýzách moderních industriálních společností“.

¹⁸ Kulturní studia musela tudíž od počátku čelit výtkám, že kulturu redukuje na ideologii a sociální konflikt na konflikt tříd.

¹⁹ Podle S. Halla [1982] můžeme od počátku vývoje kulturních studií rozlišovat dvě základní tendence, jež jdou do jisté míry proti sobě. První tendence se zaměřuje na vysvětlování podmí-

jmem se stává koncept každodenního života spolu s koncepty ideologie a moci. Pro kulturní studia je klíčový zejména vztah mezi mocí a subjektivním významem, který aktéři připisují svému jednání (*kulturní konstrukce subjektivní identity*). Subjekt je v podmínkách současných společností ohrožen nejvíce, a je proto zapotřebí jej neustále emancipovat od tlaků sociálních a kulturních praktik, jejichž prostřednictvím dochází k ideologické reprodukci a hegemonii konzervativních modů subjektivity.²⁰ Propletení kultury s diskursem moci lze nejlépe demonstrovat na příkladu masové kultury a jejího dopadu na každodenní život. Prakticky permanentní ataky globálního kulturního průmyslu proměňují žité zkušenosti, vytvářejí konformistické vzorce a struktury chování, jež nevědomě konzervují mocenské zájmy dominantních skupin.

V dalším vývoji oboru sehrála klíčovou roli americká verze kulturních studií, která specificky převzala britskou formulaci a upravila si ji do podoby spíše pedagogického než kritického a politického projektu. Teprve v USA zažívají kulturní studia skutečný *boom*, stávají se známkou, která dobře prodává.²¹ Rovněž na univerzitách nemají katedry, které se jim věnují, tak nízkou prestiž jako v Evropě. V porovnání s britskou verzí tam došlo k několika posunům – americká verze je ještě více protiteoretická a metodologicky rozevřená. Počáteční, marxismem inspirovaný britský důraz na analýzu třídní stratifikace společnosti a sociálního statusu je nahrazen preferováním analýzy rasové a etnické problematiky.²² Na jedné straně do-

nek možnosti vytváření a reprodukce subjektivit; tendence druhá se zabývá popisováním zkušenosti. Hall proto vymezuje dva základní paradigmatické přístupy: takzvaný *kulturalistický*, který spojuje s prací R. Williamse a E. P. Thompsona (tedy s přístupem, který se vyvinul z literárních studií). Toto paradigma nechápe kulturu jako soubor privilegovaných textů, ale jako systém významů obsažených ve všech sociálních praktikách. Druhý přístup: takzvaný *strukturalistický*, který Hall spojuje s prací C. Levi-Strausse a L. Althussera, zkušenost decentruje a ukazuje ji jako produkt sociálních struktur, jež nelze redukovat na prostou látku zkušenosti.

²⁰ Britská formulace projektu kulturních studií pracuje především s marxistickou a neo-marxistickou pojmovou výbavou; klíčové jsou pro ni Marxovy koncepty *falešného vědomí* a *odcizení* a v první řadě kategorie *hegemonie*, jak ji ve své práci označil A. Gramsci: tedy v chápání hegemonie jako politické dominance, jež neurčuje pouze politickou sféru, ale prostupuje rovněž celou oblastí sociálního a kulturního života. Do samotného vývoje britských kulturních studií rozhodujícím způsobem zasáhla reformulace marxismu jako *kulturního materialismu*, jejíž pomocí Raymond Williams legitimizoval pro britské prostředí tak silné pouto k Marxovi.

²¹ V téměř každém knihkupectví jsou police označené nálepkou *cultural studies* vždy objemnější než oddělení s tradičnějšími obory jako sociologie, politická věda, filozofie nebo estetika. Konkurovat jim mohou snad jen police se sociální a kritickou teorií.

²² Uvedený posun souvisí se skutečností, že původní projekt kulturních studií byl pro americké prostřední přesprávně zatížený marxismem. Aby se tedy mohla prosadit, bylo je nezbytné zbavit marxistického příděchu. Otázky *třídy* byly nahrazeny otázkami *identity* a do prostoru, který dříve zaujímal takřka všeprostrupující pojem *ideologie*, se posunul pojem *kultury*. Americká verze kulturních studií se rovněž příliš nezajímá o své předchůdce, o své, jak by řekl S. Hall [1992], „teoretické dědictví“. Jejím zájmem jsou především praktická zkoumání, tudíž jim vyhovuje co nejširší vymezení předmětného okruhu.

cháží k zúžení předmětu zkoumání – F. Jameson [1993] definuje americká kulturní studia jako zkoumání „masové kultury plus politiky identity“²³ –, na straně druhé zde nacházíme enormní diverzitu prací řazených pod nálepku kulturních studií. Koncept kultury je tedy takřka všezahrnující a současně je jeho rozsah zredukován na kulturu masovou a oblíbené problémy diference a identity.

Jak uvádí L. Grossberg [1997: 295], diskursu kulturních studií dominuje problém identity, otázky genderu, sexuality a rasy, vysoká teorie (zejména literární poststrukturalismus, mediální postmodernismus a antropologický postkolonialismus), komunikační model kultury (vztah *encoding/decoding* nebo výroba a spotřeba), různé metodologie interpretace textů, vágní stín apokalyptického postmodernismu (ať už oslavného, nebo pesimistického), disciplinární definice intelektuálních problémů, projektů a standardů. A každý adept studia musí projít rituální přípravou, která jej vybaví určitými aktuálně privilegovanými nástroji pro výběr předmětu zájmu, pro identifikaci problémů k řešení. Rozvolnění předmětného okruhu studia kultury je tak prakticky dokonáno a nezbyvá, než se spoléhat na kreativní rozvinutí našich schopností a sebereflexivitu studenta nebo pedagoga.

Obdobný posun zájmu můžeme sledovat i na příkladu sociální teorie. Podívali se na jednu z posledních čítanek sociální teorie *The New Social Theory Reader*, již vydalo prestižní nakladatelství Routledge a sestavily ji renomované sociologické autority Steven Seidman a Jeffrey C. Alexander [2001], nalezneme v ní (po úvodním textu vyhlášujícím konec starého a příchod nového) 38 textů v rozsahu od 3 do 10 stran²⁴, které zřejmě mají být konkrétními ilustracemi proměny povahy sociální teorie. Jinak řečeno, konkrétními aplikacemi konkrétních příkladů. Hlavní témata, jež mají současnou sociální teorii zmapovat a vytknout nejpodstatnější diskuse, jsou přitom nápadně podobná Grossbergově vymezení předmětného okruhu kulturních studií: nová kritická teorie, sémiotický strukturalismus, poststrukturalismus, kulturní studia, spravedlnost, etika, pravda, postmodernita, občanská společnost, multikulturalismus, nacionalismus, globalizace, příroda, dominance, self, gender, sexualita, rasa a postkolonialismus.

Do středu zájmu *nové* sociální teorie a *nových* kulturních studií se tak dostávají tematické okruhy, které údajně odrážejí dramatické proměny její povahy, jež se odehrály v průběhu devadesátých let minulého století. Tradiční zájmy sociální teorie, jako je vztah jednání/struktura, řád/změna, expresivní/strategické jednání, pozitivismus/postpozitivismus apod., ustupují a do její oblasti zájmu se posouvají zejména motivy z politické a morální filozofie (spravedlnost, demokracie, rovnost, autenticita), z antropologické a kulturní teorie a otázky konstrukce identit (*identity politics*).

²³ Jak říká S. Hall [1994: 124-125]: „Každé hnutí apeluje na sociální *identitu* svých přívrženců. Feminismus se tudíž snaží jít vstříc ženám, sexuální politika gayům a lesbickým ženám, rasové hnutí afroameričanům, protiválečné hnutí pacifistům atp. Tak nastal historický zrod toho, co posléze vešlo do povědomí jako *politika identity* – jedna identita pro každé hnutí“.

²⁴ Jeden z nejznámějších sborníků věnovaných kulturním studiím [viz Grossberg 1992] obsahuje rovněž 40 textů obdobného rozsahu.

Prakticky polovina textů se vztahuje k takzvanému *návratu potlačovaných*, tři čtvrtiny této poloviny přitom řeší otázky sexuální odlišnosti a volají po uznání marginalizovaných identit (v rozpětí od ekologických hnutí po vyznavače S/M). V *nové* sociální teorii podobně jako v kulturních studiích dochází, jak je ve sborníku několikrát zdůrazněno, k takzvanému *downward shift*, k jakémusi sestupnému posunu, k odvratu od abstraktního a idealistického, zobecňujícího typu teoretizování směrem k praktičtějším a politizujícím analýzám.

Závěr

Interdisciplinární přístupy, které se uplatňují jak v rámci sociální teorie, tak v rámci kulturních studií, chtějí odrážet dynamické změny probíhající ve všech konstitutivních sférách společnosti. „Jaký typ sociální vědy si vybíráme, závisí především na tom, v jakých společnostech žijeme“ [Outhwaite 2000: 14]. Chceme-li společnost, jež bude předvídatelná, s přehlednými institucemi a sociálními vztahy, musíme si ji zkonstruovat (přínejmenším její model). Ovšem s rizikem, že se sami ocitneme v jejích poutech, že se nám její hranice začnou prolomovat a ztrácet před očima, jak se to stalo Parsonsovi v šedesátých letech.²⁵ Následný odvrát od velkých analytických teoretických modelů tehdy přinesl fragmentaci sociální teorie a byl nadšeně oslaven v projektu kulturních studií.

Sociální a humanitní vědy se musely vzdát velké části svých ambicí. Současná sociální teorie, jež se pokouší rozpracovat progresivní (ty které se předem nevzdávají výhledu na postup při řešení identifikovaných problémů) rekonstruktivní teoretické programy již ovšem není tak přiznaně rezignovaná jako její takzvaná postmoderní verze. Ta neustále zdůrazňovala nahodilost a částečnost jakýchkoli sociálněvědních výkladů, vyprázdňenost jejich kategorií, inherentní krizovost sociální teorie nebo nutnost selhání jakéhokoli pokusu o vypracování koherentního obecného schématu. „Jistě, když se sociální teorie *rozpadá*, bude se zdát, že se *rozpadá* i svět“ [Holmwood 1996: 108]. Rezignuje-li sociální teorie na možnost překračovat lokální kontexty, abstrahovat své poznávání, vystavuje se riziku, že ztratí velkou část své přitažlivosti a stane se jen *určitým psaním*. Kulturní studia sdílejí podobný osud a jsou vystavena obdobným nebezpečím sebetrivializace.

Jejich původní kritický projekt, který si oprávněně kladl za cíl zbavit studium kultury jeho elitistické orientace na vysokou kulturu, je stále častěji zapomínán a nahrazuje jej nekritické přijímání a oslavování kultury nízké (nebo populární nebo masové). Svým proklamovaným nezájmem o své teoretické dědictví se vystavují

²⁵ Parsons sám na kritiku svého systémového přístupu několikrát reagoval. Neztotožnil se s pesimistickým pohledem na americkou společnost, který v šedesátých letech minulého století převládal. Oponoval teoretikům masové kultury zastávajícím názor, že kulturní standardy přestávají působit a lidé se uvolňují ze smysluplných sociálních pout [viz Shilling & Mellor 2001: 96]. Naopak naznačil, že by vzestup komunikačních systémů mohl vyústit v „proporcionálně rychlejší šíření vyšších forem kultury“ [Parsons 1969: 250].

nebezpečí ztráty vlastní identity.²⁶ V jejich vývoji došlo k jistému vychýlení, jež bylo způsobeno právě onou jednostrannou orientací na kritiku vysoké kultury při současném nekritickém přijímání masové kultury, která byla z kritiky vyňata. Avšak i (možná i především) její produkty podléhají ideologickým a hodnotovým zkreslením, diktátům určitých zájmových skupin.²⁷ I když již nežijeme v parsonsovském světě pevných hodnot, neznamená to, že nepodléháme, řečeno marxistickou terminologií britské školy, falešné ideologii hodnot jiných (není třeba pro změnu říkat „nizkých“). Kulturní studia tak do sebe v průběhu svého vývoje zapracovala jeden sebepožírající mechanismus. Stupňováním kritiky elitismu vysoké kultury dospěla k populismu kultury masové. Když byl boj proti vysoké kultuře dobojován, neobrátila se s obdobnou razancí na svůj vlastní předmět zájmu. Protikonformistický apel původní formulace je, jak naznačuje současný vývoj, opuštěn. Současná postmoderní – jak se dnes často označují – kulturní studia dominantní ideologií a kulturu spíše oslavují než kritizují.

K obdobnému cíli směřuje i postmoderní sociální teorie. Jak potvrzuje S. Seidman [1991: 131]: „Postmodernismus nepřináší žádný příslib emancipace – společnosti zbavené dominance. Postmodernismus se zříká modernistického idolu emancipace ve prospěch dekonstruování umělých omezení, zvědavě odkrývá současné i budoucí otevřené možnosti, odhaluje proměnlivost a poréznost ve formách života, u nichž hegemonické diskursy postulují omezení a zamrzlý řád. Příklad velké transformace je nahrazen skromnější aspirací neochvějně hájit okamžitá, lokální potěšení a zápasy o spravedlnost“.²⁸ Takový cíl ovšem nevzbuzuje nadšení všech. Současná problematizace a odmítání možnosti konstruovat teoretické modely a obecné výkladové rámce, jak se zdá, ponechává sociálnímu vědci pouze jeden metodický nástroj: interpretaci (*nothing but interpretations*). Pro ni se navíc musí vzdát jakékoli možnosti kritériálního posouzení, musí si být vědom její částečnosti, nahodilosti a rozpornosti.

²⁶ Jejich identita je ohrožena zejména ze strany stále více se prosazujících mediálních studií. Kulturním studiím se může brzy stát, že mediální studia převzou jejich předmětný okruh, že se v nich rozpustí. V úvodu k jedné z posledních čítanek kulturní teorie [*The Polity Reader in Cultural Theory* 1994: 3] je látka kulturních studií vymezena následujícími otázkami: 1. Jaký vliv mají masová média na širší společnost? 2. Jaká je povaha interakce mezi médii a jejich obecnstvím? 3. Do jakého vzájemného vztahu staví vzestup masové kultury vysokou a populární kulturu? 4. Jak bychom měli analyzovat kulturu jako médium moci? 5. Jaký druh teoretického postoje bychom měli přijmout pro interpretování kulturní produkce a role médií v moderní společnosti? Porovnáme-li toto vymezení s původní formulací klíčových otázek kulturních studií, vidíme zde zřetelný posun důrazu směrem od kritické analýzy kulturních jevů v rámci celé společnosti k popisu vlivu médií na jejich *oběti* (řečeno zjednodušeně).

²⁷ Jak to přesvědčivě ukázal P. Bourdieu [2002] na příkladu televize.

²⁸ Totéž platí očividně i pro současná kulturní studia. G. Turner [1992: 21], který navazuje na původní projekt britských kulturních studií, podotýká, jak je důležité mít na paměti, že „potěšení populární kultury nemůže být ušetřeno vlivu hegemonických ideologických formací; potěšení je nevyhnutelně produktem způsobů, jimiž se hegemonie prosazuje a udržuje“.

Jaké mohou být v takové situaci nároky jakéhokoli explanačního úsilí? Jak naznačuje J. Holmwood [1996: 25], když řeší otázku údajné neschopnosti zachycovat současné sociální jevy a dilemata veřejného života v kategoriích současných sociálních teorií, není důvod k potěšení z naší vlastní nemohoucnosti: „Je těžké odolat závěru, že představa ‚chaotické konstelace‘ moderní sociální reality se odvozuje od chaotické povahy současné sociální teorie. Je-li tomu tak, výzvou je re-konstruovat její explanační kategorie, ne de-konstruovat explanační podnik“. Podobně jako kulturní studia ve vztahu k vysoké kultuře, vybojovala i sociální teorie několik klíčových zápasů. Proti velké teorii, proti velkým vyprávěním, proti různým ideologiím a utopiím. I v jejich případě ovšem hrozí nebezpečí, že hladový lev spolkne svůj vlastní ocas. Když byl jeden z nejvášnivějších Parsonsových kritiků z šedesátých let minulého století D. Wrong [1993: 188] vyzván, aby komentoval přínos postmodernismu pro sociologickou teorii, neodpustil si jízlivou otázku: „Tak pro *tohle* jsme zabili Parsonse?“

Zkoumání kultury a zkoumání společnosti nemůže být od sebe zřetelně odděleno; to zdůrazňoval jak Parsons, tak jeho oponenti, tak většina autorů, kteří se kdy v průběhu vývoje kulturních studií přihlásili o slovo. Jak jsem se pokusil ukázat, sdílejí v mnohém společný osud, navzájem se ovlivňují a zřejmě se bez sebe ani v budoucnu neobejdou. Čelí i obdobným nebezpečím. Společným rysem příznačným pro oba žánry je jejich sebezpochybnující sebeuvědomění, specifická kritičnost ve vztahu k vlastním nárokům, nástrojům a cílům. Vyvázání z institucionalizovaných omezení profesionální vědy má své, jak bylo několikrát zdůrazněno, přednosti i nedostatky. Můžeme si vybírat témata, která nás zajímají, používat vlastní pojmy, vytvářet nové metody: to jsou zdůrazňované přednosti nových přístupů. Naopak nebezpečím přitom může být (pro někoho předností), že nám ostatní přestanou rozumět. A. Giddens [1994: 75] to v jiné souvislosti shrnul do lapidární věty: „V post-tradičních kontextech nemáme jinou možnost než si zvolit, jací chceme být a jak chceme jednat.“ Zjevně to platí i pro práci v rámci sociální teorie nebo v rámci kulturních studií, kde je to takřka povinností.

JAN BALON pracuje v Kabinetu pro studium vědy, techniky a společnosti při Filozofickém ústavu AV ČR. Přednáší sociální teorii a obecnou metodologii na Fakultě sociálních věd UK, sociologii kultury a teorii médií na Fakultě humanitních studií UK. Je redaktorem časopisu *Teorie vědy*. V současnosti dokončuje postgraduální studium na Institutu sociologických studií FSV UK.

Literatura

- Atkinson, Dick 1972. *Orthodox Consensus and Radical Alternative*. London: Heinemann.
Bourdieu, Pierre 2002. *O televizi*. Brno: Doplněk
Delanty, Gerald 1999. *Social Theory in a Changing World: Conceptions of Modernity*. Cambridge: Polity Press.

- Friedrichs, R. W. 1970. *The Sociology of Sociology*. New York: Collier-Macmillan.
- Giddens, Anthony 1971. *Capitalism and Modern Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giddens, Anthony 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony 1994. "Living in a Post-traditional Society". Pp. 56–109 in Ulrich Beck, Anthony Giddens, Scott Lash. *Reflexive Modernization-Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Gouldner, Alwin W. 1970. *The Coming Crisis of Western Society*. New York: Basic Books.
- Gouldner, Alwin W. 1974. "Editorial". *Theory and Society* 1 (1): Pp. i–iv.
- Grossberg, Lawrence, Cary Nelson, Paula Treichler 1992. *Cultural Studies*. New York: Routledge.
- Grossberg, Lawrence 1997. *Bringing It All Back Home: Essays on Cultural Studies*. London: Duke University Press.
- Hall, Stuart 1981. "Cultural Studies: Two Paradigms". Pp. 19–37 in *Culture, Ideology, and Social Process*. Ed. Tony Bennet et al. Open University Press.
- Hall, Stuart 1982. "The Rediscovery of Ideology: Return of the Repressed in Media Studies". Pp. 56–90 in *Culture, Society and the Media*. Ed. M. Gurevitch et al. New York: Methuen.
- Hall, Stuart 1992. "Cultural Studies and Its Theoretical Legacies". Pp. 277–294 in *Cultural Studies*. Ed. Lawrence Grossberg et al. New York: Routledge.
- Hall, Stuart 1994. "The Question of Cultural Identity". Pp. 119–125 in *The Polity Reader in Cultural Theory*. Oxford: Polity Press.
- Hoggard, Richard 1958. *The Uses of Literacy*. London: Penguin.
- Holmwood, John 1996. *Founding Sociology: Talcott Parsons and the Idea of General Theory*. New York: Longman.
- Jameson, Fredrick 1993. "On Cultural Studies". *Social Text* 34: 17–52.
- Johnson, Richard 1987. "What Is Cultural Studies Anyway?". *Social Text* 16: 38–80
- Kellner, Douglas. *The Frankfurt School and British Cultural Studies*.
[www.uta.edu/huma/illuminations/kell16.htm].
- Kögler, Hans-Herbert 2003. "A Critical Hermeneutics of Subjectivity: Cultural Studies as Critical Social Theory". In *Social Theory and Cultural Studies*. Eds H. Dahms, R. Alford. Oxford: Oxford University Press (*v tisku*).
- Mills, C. Wright 1968. *Sociologická imaginace*. Praha: Mladá fronta (druhé vydání Praha: Sociologické nakladatelství 2002) .
- Münch, Richard 1991. "American and European Social Theory". *Sociological Perspectives* 34: 315–335.
- Outhwaite, William 1987. *New Philosophies of Social Science*. London: Macmillan.
- Outhwaite, William 2000. "Classical and Modern Social Theory: An Introduction". Pp. 1–16 in *Classical and Modern Social Theory*. Eds Heine Andersen, Lars Bo Kaspersen. London: Blackwell.
- Parsons, Talcott 1937. *The Structure of Social Action*. New York: Free Press.
- Parsons, Talcott 1951. *The Social System*. New York: Free Press.
- Parsons, Talcott 1969. *Politics and Social Structure*. New York: Free Press.
- The Polity Reader in Cultural Theory* 1994. Cambridge: Polity.
- Seidman, Steven 1991. "The End of Sociological Theory: The Postmodern Hope". *Sociological Theory* 9 (2).
- Seidman, Steven et al. 1995. *The Postmodern Turn: New Perspectives on Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seidman, Steven et al. 2000. *Postmodernism and Social Theory: The Debate over General Theory*. London: Blackwell.

- Seidman, Steven, Jeffrey C. Alexander 2001. *The New Social Theory Reader*. London: Routledge.
- Shilling, Chris, Phillip A. Mellor 2001. *The Sociological Ambition*. London: Sage.
- Sica, Alan et al. 1998. *What Is Social Theory: The Philosophical Debates*. London: Blackwell.
- Turner, Graeme 1992. *British Cultural Studies*. London: Routledge.
- Williams, Raymond 1962. *Communications*. London: Penguin.
- Williams, Raymond 1958. *Culture and Society 1780–1950*. London: Penguin.
- Williams, Raymond 1961. *The Long Revolution*. London: Chatto and Windus.
- Williams, Raymond 1976. *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. London: Fontana.
- Wrong, Dennis 1993. "The Present Condition of American Sociology". *Comparative Studies in Society and History*, 35 (1): 187–211.